



ISSN 2029–2236 (print)
ISSN 2029–2244 (online)
SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS
SOCIAL SCIENCES STUDIES
2009, 2(2), p. 119–135

SOCIALINIO TEISINGUMO PRINCIPŲ SISTEMA ŠIUOLAIKINĖJE VAKARŲ TEISĖS TRADICIJOJE

Jolanta Bieliauskaitė

Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto
Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 697
Elektroninis paštas jolanta.bieliauskaite@yahoo.com

Pateikta 2009 m. kovo 8 d., parengta spausdinti 2009 m. birželio 15 d.

Anotacija. Straipsnyje, remiantis pagrindinių šiuolaikinių Vakarų teisės ir politinių doktrinų – liberalizmo ir komunitarizmo – idėjomis, analizuojama socialinio (paskirstomojo) teisingumo principų samprata bei reikšmė šiuolaikinei teisėkūrai, formuluojama pagrindinių socialinio teisingumo principų sistema. Straipsnio pradžioje aptariama „radikaliojo“ liberalizmo (libertarizmo) šalininkų (R. Nozicko ir F. A. Hayeko) teorijose išdėstyta socialinio paskirstomojo teisingumo reikšmės socialinei būčiai kritika bei siūlomos alternatyvos. Toliau nagrinėjama socialinio teisingumo samprata „nuosaikiojo“ liberalizmo (J. Rawlso ir R. Dworkino) teorijose bei tiriamas komunitarinis (M. Walzerio ir A. MacIntyre'o) socialinio teisingumo aiškinimas ir jo santykis su liberaliąja tradicija. Remiantis išnagrinėtų teorijų nuostatomis straipsnyje formuluojami galimi teisingi visuomenės išteklių skirstymo (paskirstomojo teisingumo) kriterijai: a) pagal rinkoje įvertintus asmens veiklos rezultatus; b) pagal asmens indėlį ir institucinius nuopelnus kooperaciniais pagrindais organizuotoje struktūroje; c) pagal asmens gyvybinius poreikius. Straipsnio išvadose pateikiama pagrindinių socialinio teisingumo principų sistema.

Reikšminiai žodžiai: teisės filosofija, socialinis teisingumas, liberalizmas, komunitarizmas, teisingas paskirstymas, teisėti lūkesčiai, indėlis, nuopelnas, poreikis.

Įvadas

Nors teisingumo samprata pradėta gvildinti jau antikos laikais, dėl jos turinio ginčijamasi dar iki šiol. Nesiginčijama tik dėl vieno dalyko: pripažįstama, kad teisingumas nėra tuščia sąvoka ir teisėje vienaip ar kitaip būtina į teisingumo reikalavimus atsižvelgti. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad teisingumas yra viena svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų¹. Teisingumas neretai apibūdinamas kaip socialinių problemų integravimo veiksnys, socialinio stabilumo ir žmogiškumo pagrindas, įkūnijantis teisių ir pareigų pusiausvyrą, neleidžiantis kuriam nors visuomenės sluoksniui įgyti privilegijuotą padėtį, skatinantis žmonių pasitikėjimą vienas kitu.

Atsakymo į klausimą, kas yra teisingumas, paieška ir siekis atrasti standartus, kuriais remiantis galima būtų vertinti tam tikrų visuomenės reiškinių teisingumo lygį, paskatino ne tik daugelio teisingumo teorijų, bet ir tam tikrų teisingumo sampratų bei sąlyginių rūšių atsiradimą. Viena iš jų – socialinis, arba paskirstomasis, teisingumas. Jo pagrindinis tikslas – atsakyti į klausimą, *kaip paskirstyti* ribotas gėrybes tam tikros visuomenės nariams, *kad paskirstymas būtų laikomas teisingu?*

Šio straipsnio *objektas* – socialinio teisingumo principai bei jų sistema šiuolaikinėje Vakarų teisės tradicijoje. Tyrimo *tikslas* – išanalizuoti socialinio (paskirstomojo) teisingumo principų sampratą bei reikšmę šiuolaikinei teisėkūrai atsižvelgiant į pagrindines šiuolaikines Vakarų teisės ir politines doktrinas – liberalizmą ir komunitarizmą – bei suformuluoti pagrindinių socialinio teisingumo principų sistemą. Tikslui pasiekti keliami šie *uždaviniai*: 1) išanalizuoti socialinio teisingumo reikšmės socialinei būčiai neigimo argumentavimą ir alternatyvius siūlymus „radikaliojo“ liberalizmo (libertarizmo) šalininkų (R. Nozicko ir F. A. Hayeko) teorijose; 2) išnagrinėti socialinio teisingumo sampratą „nuosaikiojo“ liberalizmo (J. Rawlso ir R. Dworkino) teorijose; 3) ištirti komunitarinį (M. Walzerio ir A. MacIntyre'o) socialinio teisingumo aiškinimą ir jo santykį su liberalia tradicija, skirti pagrindinius abiem tradicijoms priimtinus teisingo paskirstymo kriterijus. Tyrime taikomi šie *metodai*: *deskriptyvinis* ir *lyginamasis* – taikomi apibūdinant pagrindines šiuolaikines teisingumo teorijas ir lyginant esmines jų socialinio teisingumo idėjas; *dokumentų analizės*, *analitinis* bei *lingvistinis* – taikant juos nagrinėjami norminiai teisės aktai, kituose šaltiniuose publikuota informacija; *loginiu*, *sisteminės analizės* ir *apibendrinamuoju metodais* daromi apibendrinimai ir išvados.

Lietuvoje socialinio teisingumo problema vienu ar kitu aspektu buvo paliesta L. Baublio, A. Vaišvilos, E. Spruogio, J. Žilio, T. Birmontienės ir kitų teisės mokslininkų darbuose². Kai kurias teisingumo teorijas yra analizavę kitų mokslo sričių teoretikai:

- 1 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2002 m. lapkričio 5 d., 2003 m. kovo 4 d., 2003 m. kovo 17 d. ir 2003 m. liepos 4 d. ir kiti nutarimai.
- 2 Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005; Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2002; Vaišvila, A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė. *Jurisprudencija*. 2002, 24(16): 196–203; Spruogis, E. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2004, 59(51): 5–15; Spruogis, E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis. *Jurisprudencija*. 2002, 25(17): 129–138; Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 15–23.

J. Baranova, A. Degutis, A. Jokubaitis, N. Vasiliauskaitė ir kiti³. Išsamiausiai nagrinėjama tema yra rašęs S. Arlauskas⁴.

1. Rinkos teisingumas kaip socialinio teisingumo opozicija „radikaliuoju“ liberalizmo (libertarizmo) požiūriu

Praėjusio šimtmečio antrojoje pusėje, pasirodžius J. Rawlso veikalui *Teisingumo teorija* (*A Theory of Justice*, 1971 m.), daugelis pasaulyje žymių politinės filosofijos ir teisės filosofijos žinovų įsitraukė į teorines teisingumo principų paieškas. Šioje polemikoje išryškėjo įvairios galimos teisingumo principų pagrindimo metodologinės pozicijos. Viena jų santykinai gali būti pavadinta „radikaliuoju“ liberalizmu arba kitaip dar vadinamu „libertarizmu“. Amerikiečių filosofas J. Hospersas libertarizmu vadina politinės filosofijos doktriną, kuri teigia, kad „niekas nėra kito gyvenimo valdovas ir todėl kiekvienas žmogus turi teisę veikti savo paties pasirinkimu, jei taip veikdamas jis nepažeidžia tokios pat kitų žmonių laisvės.“⁵ Iš šio apibrėžimo nuosekliai išplaukia tam tikra žmogaus teisių sistema, kurią gina libertarizmo atstovai: teisė į gyvybę, teisė į laisvę ir teisė į nuosavybę. Ypač daug dėmesio skiriama pastarajai teisei, kadangi, J. Hosperso nuomone, „atimti iš jūsų nuosavybę reiškia atimti iš jūsų gyvenimo priemonės“⁶, taip pat pažeisti ir visas kitas žmogui, jo egzistencijai svarbias teises. Todėl teisė į nuosavybę yra libertarų filosofinės minties ašis, o socialinio gyvenimo reiškiniai bei institutai vertinami pagal tai, kiek jie padeda ar trukdo šią teisę įgyvendinti.

Žinomiausias libertarizmo atstovas R. Nozickas yra įsitikinęs, kad laisvoje visuomenėje didžioji dalis visuomeninių išteklių yra teisėtai (pagrįstai) ir teisingai paskirstomi remiantis individualiais mainais. Kitaip tariant, visuomenės institucinė struktūra yra teisingai organizuota, jei ji garantuoja visuomenės narių laisvų interakcijų galimybę. R. Nozickas kritikuoja struktūrinių socialinio (paskirstomojo) teisingumo principų šalininkus (tokius kaip J. Rawlsas), kurie daugiausiai dėmesio skiria kriterijams, nustatantiems, kas ką nepriklausomai nuo savo darbo rezultatų turi iš visuomenės gauti ir igno-

Birmontienė, T. The social rights doctrine: Jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania and the European Convention on Human Rights. *Teisė besikeičiančioje Europoje = Law in the changing Europe = Le droit dans Une Europe en changement*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008; Birmontienė, T. Social Rights in the Jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania. *Jurisprudencija*. 2008, 9(111): 7–19.

3 Baranova, J. Teisingumo samprata J. Rawlso ir R. Nozicko politinėje filosofijoje. *Žmogus ir visuomenė*. 1993, Nr. 1; Baranova, J. Nuo Kanto Aristotelio link: Alasdair MacIntyre. *Kultūros barai*. 2000, 6: 75–78; Jokubaitis, A. *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus aureus, 2003; Vasiliauskaitė, N. Racionalumo ir teisingumo trintis Johno Rawlso „Teisingumo teorijoje“. *Politologija*. 2005, 4(40); Patapas, A. *Moralės objektyvumo problema G. Moore, J. L. Mackie ir J. Rawlso filosofijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001; Jakutytė, S. Teisingumo teorijos taikymas sveikatos priežiūroje: galimybės ir ribos. *Filosofija, sociologija*. 2001, 2: 3–10.

4 Arlauskas, S. *Turingieji teisės pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.

5 Hospers, J. Kas yra libertarizmas? *Laisvoji rinka: skaitiniai*. Kaunas: Lietuvos verslininkų sąjunga, 1992, p. 104.

6 *Ibid.*, p. 105.

ruoja davimo problemą, t. y. tai, kad visuomenės narys visų pirma privalo pats aktyviai veikti, sukurti produktą rinkoje vykstantiems mainams. Filosofo teigimu, „struktūriniai paskirstomojo teisingumo principai implikuoja asmens veiklos ir jos rezultatų nusavinimą“⁷, taip pat pažeidžia duodančio žmogaus teises. Todėl valstybės vykdomą pajamų ir turto perskirstymą R. Nozickas vadina amoraliu. Jo nuomone, „nėra jokio *centrinio* paskirstymo, nėra jokio asmens ar asmenų grupės, turinčios teisę kontroliuoti visus išteklius ir spręsti, kaip jie turi būti padalyti. Tai, ką kiekvienas asmuo gauna, jis gauna iš kitų mainais už ką nors arba kaip dovaną.“⁸ Taigi mąstytojas kvestionuoja ne tik valstybės, kaip vieno iš socialinio teisingumo subjektų, reikalingumą, bet ir paties socialinio teisingumo, kuris garantuotų teisingą paskirstymą, prasmę.

Kita vertus, R. Nozickas sutinka, kad saugumo sumetimais piliečiams yra racionalu jungtis į tam tikrą valstybinį darinį, kuris būtų neutralus ir nešališkas savo piliečių atžvilgiu. Taigi filosofas pripažįsta minimalių galių valstybės kaip dominuojančios gynbinės agentūros arba kaip „naktinio sargo“ reikalingumą. Pagrindinė tokios valstybės funkcija – „visų piliečių apsauga nuo prievartos, plėšikavimo, apgaulės, kontraktų netesėjimo ir pan.“⁹

R. Nozickas plėtoja lokiškąją tradicija paremtą proprietarinę teisingo paskirstymo teoriją, kurios pagrindinė idėja yra ta, kad „asmuo teisėtai valdo nuosavybę, jeigu ją įgijo pagal teisingo įgijimo ir teisingo perdavimo principus arba pagal neteisingumo (kaip jį apibrėžia du pirmieji principai) atitaisymo principą.“¹⁰ Taigi ši teorija apima tris procesinius teisingumo principus: teisingą pirminį įgijimą, teisingą perdavimą ir neteisingumo ištaisymą. Kitaip tariant, teisinga galime laikyti tą situaciją, kai asmuo laisvai disponuoja teisingai įgyta nuosavybe, kuri prieš jo valią gali būti nusavinta tik tada, kai to reikia pažeistam teisingumui atkurti.

R. Noziko poziciją socialinio teisingumo atžvilgiu palaiko ir F. A. Hayekas. Jo teigimu, paskirstomojo teisingumo taisyklės pažeidžia individų lygybę ir suponuoja jų hierarchiją išplėsdamos viešosios teisės reguliuojamą sritį bei centralizuotos valstybės galias. Centralizuotos valstybės vykdomą prievartinį gėrybių paskirstymo būdą filosofas vadina amoraliu ir mano, kad šia prasme socialinis teisingumas yra puiki totalitarinių režimų priedanga.

F. A. Hayeko nuomone, pagrindinė valdžios funkcija turėtų būti būtinų teisinių rėmų spontaninei raidai suteikimas, nes „už gėrybes, kuriomis visi naudojamės (...), esame skolingi ne kieno nors mums jas teikti, o tam faktui, jog visuomenės nariai, paisydami savo naudos, paprastai laikosi tam tikrų taisyklių, tarp jų ir taisyklės, kad niekas negali prievartauti kitų, siekdamas užsitikrinti (ar tretiems asmenims užtikrinti) tam tikras pajamas.“¹¹ Siekdamas apibrėžti bendrąsias taisykles, galiojančias spontaninei tvarkai, kuri būdinga „didžiąjai visuomenei“, F. A. Hayekas vartoja katalaksijos terminą. Šis terminas žymi specifinę rinkai būdingą tvarkos rūšį, kuria remiantis visuo-

7 Nozick, R. *Anarchija, valstybė, utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 186.

8 *Ibid.*, p. 163.

9 *Ibid.*, p. 41.

10 *Ibid.*, p. 167.

11 Hayek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo mirażas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, 2: 150.

menės nariai tampa anoniminiais pagalbininkais tenkinant vienas kito poreikius. Pasak filosofo, „būtent todėl, kad katalaksijoje žmonės, siekdami savo pačių tikslų – nesvarbu, egoistinių ar altruistinių – pasitarnauja daugelio kitų, dažniausiai jiems nežinomų, žmonių tikslams, visuminė jos tvarka yra nepalyginamai pranašesnė už bet kurią tikslingos organizacijos tvarką: atskiri Didžiosios visuomenės nariai turi naudos vienas iš kito pastangų ne tik nepaisant jų tikslų skirtingumo, bet dažnai būtent dėl jo.“¹²

Šios R. Nozicko ir F. A. Hayeko idėjos sulaukė nemažai kritikos. Visų pirma kritikuotinas nepakankamas libertarų dėmesys individualios laisvės ir teisingo paskirstymo koreliacijai. Kadangi visuomenėje gyvenančių individų laisvė nėra absoliuti, D. Millerio teigimu, libertarinis individualios laisvės ir socialinio teisingumo siekio supriešinimas yra klaidingas jau vien dėl to, kad laisvės apibrėžimas ir jos paskirstymas tarp visuomenės narių priklauso nuo to, „kaip mes suprasime patį teisingumą.“¹³

J. R. Danley libertarų poziciją perskirstymo ir valstybės, kaip „naktinio sargo“, atžvilgiu vadina paradoksalia. Nors libertarai sutinka dėl idėjos, kad valstybė neturi moralinės teisės primesti turto ar nuosavybės perskirstymo, tačiau minimalios perskirstymo priemonės yra būtinos net ir valstybės kaip „naktinio sargo“ funkcijoms atlikti. Kitaip tariant, net ir minimali valstybė yra paskirstomoji, tiek, kiek ji naudodama bendrų mokestių lėšas teikia gynybos paslaugas savo teritorijoje gyvenantiems asmenims.“¹⁴

F. A. Hayeko nagrinėjama didžiąją visuomenę galima vadinti globalia visuomene, sudaryta iš autonomiškų anoniminių individų, kurioje nepageidaujami jokie organizaciniai ar valstybiniai dariniai, o jeigu tokių yra, tai pageidautina, kad jų galios būtų minimalios. Tai visai kas kita nei centralizuota valstybė, kurią taip kritikuoja filosofas, tačiau, galima teigti, kad jo siūloma alternatyva taip pat suteikia galimybes totalitarizmui vežėti, kadangi tik rinkos tvarkai paklūstančiais individais lengva manipuliuoti stipresniems organizaciniams dariniams, į kuriuos individai dėl vienokių ar kitokių priežasčių linkę jungtis. F. A. Hayekui iškilusią dilemą galėtų padėti išspręsti Ch. Tayloro idėja, kad patys piliečiai turi aktyviai dalyvauti valdžioje, reaguoti į jos priimamus sprendimus. Gyva politinė kultūra yra vienas iš būdų apsisaugoti nuo totalitarizmo išsigalėjimo. Tačiau, kaip nurodo Ch. Tayloras, jam trukdo būtent „į save susitelkusio individo atomizmas.“¹⁵

Kita vertus, libertarizmo idėjos įnešė tam tikrą pozityvų indėlį į šiuolaikinę Vakarų teisės tradiciją. Libertarų darbuose skiriama daug dėmesio pamatinėms asmens teisėms į gyvybę, laisvę, nuosavybę, etc. T. Scanlono teigimu, R. Nozicko iškelta teisių kaip maksimalios socialinės naudos siekimo ribų idėja yra tinkamas būdas išvengti nepageidaujamo utilitarizmo pasekmių¹⁶. Iš tiesų, nors pirminio įgijimo teisingumas yra abejotinas¹⁷,

12 Hayek, F. A., p. 177.

13 Miller, D. *Principles of Social Justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1999, p. 14.

14 Danley, J. R. Robert Nozick and the Libertarian Paradox. *Mind, New Series*. 1979, 88(351): 419–423.

15 Taylor, Ch. *Autentiškumo etika*, Vilnius: Aidai, 1996, p. 46.

16 Scanlon, T. Nozick on Rights, Liberty, and Property. *Philosophy and Public Affairs*. 1976, 6(1): 3–25.

17 A. MacIntyre'as kritikuoja istorinį R. Nozicko proprietarinės teorijos pobūdį, kadangi istorinių procesų analizė rodo, jog dauguma nuosavybės buvo įsigyta padarant šurkščius teisės ir visuomenės moralės pažeidimus: plėšiant, žudant, užkariaujant ir kt. Esant neteisingam pirminiam įgijimui, A. MacIntyre'o įsitikinimu, nebelieka prasmės kalbėti apie tolesnių teisingumo principų įgyvendinimą. MacIntyre, A. *After Virtue*. Notre

tačiau galima pritarti proprietarinės teorijos idėjai, pagal kurią *socialinė diferenciacija laikoma teisinga, jei asmuo turi teisę disponuoti tokia gerove, kurią yra įgijęs teisėtai būdais*¹⁸.

Libertarų postuluojami teisingumo principai yra reikšmingi šiuolaikinei teisėkūrai. Jie įtvirtinti visų demokratinių valstybių pagrindiniuose teisės aktuose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) 23 straipsnyje nurodoma, kad „nuosavybė neliečiama“, o „nuosavybės teises saugo įstatymai“¹⁹. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinio Teismo) išaiškinimu, šiame straipsnyje įtvirtintas nuosavybės neliečiamumas „įpareigoja kitus asmenis nepažeisti savininko teisių, o valstybę – saugoti ir ginti nuosavybės teises. Neteisėtai įgytas turtas netampa jį įsigijusio asmens nuosavybe. Taigi toks asmuo neįgyja nuosavybės teisių, kurios saugomos pagal Konstituciją.“²⁰ Tiek cituojamas straipsnis, tiek Konstitucinio Teismo išaiškinimas išreiškia pagrindines libertarų postuluojamo rinkos teisingumo idėjas, tačiau jomis neapsiriboja. Trečiojoje to paties Konstitucijos straipsnio dalyje numatyta galimybė įstatymo nustatyta tvarka paimti nuosavybę visuomenės poreikiams ir teisingai už ją atlyginti. Ši galimybė yra įtvirtinta ne tik Lietuvos Respublikos, bet ir kitų demokratinių valstybių konstitucijose. Todėl galima teigti, kad nors libertarų iškelti principai yra aktualūs, tačiau nepakankami įtvirtinti teisingumui visuomenėje, kurios nariai turi tiesioginės įtakos vienas kito veiksams ir sprendimams, taigi yra vienas nuo kito priklausomi bei siekia tam tikrų bendrų tikslų.

2. Socialinis teisingumas „nuosaikiojo“ liberalizmo teorijose: J. Rawlso ir R. Dworkino dialogas

Ne visi liberalizmo šalininkai kritiškai vertina socialinį teisingumą ir jo galimybes. Klasikinio liberalizmo atstovas J. Rawlsas, oponuodamas libertarizmo šalininkams, teigia, kad „negalėjimas pasinaudoti savo teisėmis ir galimybėmis dėl skurdumo ar nemokšiško, taip pat bendro priemonių trūkumo neretai apriboja pačią laisvę.“²¹

Pagrindiniuose savo veikaluose *Teisingumo teorija* ir *Politinis liberalizmas (Political Liberalism, 1993)* J. Rawlsas mėgina išsiaiškinti, kokiomis protingomis teisingumo koncepcijomis galėtų vadovautis demokratinis režimas. Šios koncepcijos, kurias priimtų

Dame: University of Notre Dame Press, 1984, p. 251.

18 Prof. S. Arlauskas mano, kad nepaisant to, jog libertarai neigia socialinio teisingumo, kaip principo, priimtumą visuomenės ištekliams paskirstyti, vis dėlto jie patys siūlo ne ką kitą, o teisingos visuomenės išteklių paskirstymo modelį, kurį sąlyginai galima būtų pavadinti „libertariniu socialiniu teisingumu“. S. Arlauskas pateikia tokią šio principo formuluotę: „Socialinė ir ekonominė nelygybė yra priimtina, jeigu ji sudaro prielaidas kiekvienam, turinčiam gebėjimų profesionaliai veikti, gyventi iš teisėtų darbo rezultatų, įvertintų rinkos sąlygomis“. Arlauskas, S. *Turingieji teisės pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 248.

19 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33–1014.

20 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas „Dėl autorinių teisių apsaugos“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 56–1669.

21 Ролз, Дж. *Теория справедливости*. [Polz, Dz. A Theory of Justice]. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета. 1995, с. 184.

racionaliai svarstantys piliečiai, kaip tik ir galėtų būti pagrindas atskleisti tiek socialinio teisingumo turinį, tiek ir principus kuriant teisingą visuomenės socialinių institucijų sistemą. Tam, kad pasiektų savo teorinį tikslą, J. Rawlsas kuria hipotetinę situaciją – pirminę poziciją, kurios esminis komponentas – nežinojimo uždanga, atribojanti susitarimo dalyvius nuo atsitiktinių prigimtinių aplinkybių, ekonominės, socialinės visuomenės situacijos, etc., ir taip garantuojanti jų nešališkumą. Pirminėje pozicijoje šalys yra lygios, t. y. turi tas pačias procedūrinės teises. Taip pat preziumuojama, kad susitarimo dalyviai yra racionalūs ir disponuoja moralinėmis galiomis, o jų visuomenė linkusi į teisingumą ir į visa, kas iš jo plaukia.

Šios teorinės prielaidos leido J. Rawlsui priėti išvadą, kad asmenys pirminėje pozicijoje pasirinktų du gana skirtingus principus: pirmasis reikalauja, kad kiekvienas asmuo turėtų „vienodą teisę į pakankamą lygių pamatinių teisių ir laisvių schemą, kuri yra suderinama su tokia pačia schema visiems; šioje scheme lygioms politinėms laisvėms, ir tik šioms laisvėms, garantuojama jų lygi (fair) vertė“, antrasis principas nurodo, kad „socialinė ir ekonominė nelygybė turi tenkinti dvi sąlygas: pirma, ji turi būti siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems sąžiningos galimybių lygybės sąlygomis; antra, ji turi būti naudinga nepalankiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams.“²²

J. Rawlso nuomone, šie principai įkūnija teisingumą kaip nešališkumą²³ ir turi būti taikomi reguliuojant pamatinę visuomenės struktūrą sudarančių socialinių institutų, tokių kaip konstitucija ir kiti pagrindiniai ekonominiai bei socialiniai mechanizmai (laisvos rinkos, privačios gamybos priemonių nuosavybės, monogamiškos šeimos ir kt.), kūrimą bei veiklą. Kitaip tariant, šie principai yra taikomi ne konkrečioms transakcijoms ar paskirstymo aktams, o institucinei visuomenės struktūrai, viešajai teisės sistemai ir įstatymams. J. Rawlsas įsitikinęs, jog jei socialiniai institutai atitinka šiuos principus, „žmonės, dalyvaujantys šiuose institutuose, gali sakyti vienas kitam, kad jie bendradarbiauja esant sąlygoms, dėl kurių jie susitartų būdami laisvos ir lygiavertės asmenybės, kurių tarpusavio santykiai remiasi nešališkumu.“²⁴ Taikydamas šiuos principus prie realių gyvenimo sąlygų J. Rawlsas nurodo, kad pirmasis principas yra pirminis konstitucinio susirinkimo standartas, o antrasis (dar vadinamas skirtumo, arba diferenciacijos, principu) – taikomas įstatymų leidybos stadijoje ir atspindi vieną iš svarbiausių politinio bei socialinio teisingumo uždavinių – sudaryti sąlygas paskirstyti gėrybes taip, kad tie, kurių būklė blogiausia, galėtų įgyvendinti pirmąjį teisingumo principą, t. y. jie galėtų pasinaudoti „tomis laisvėmis, kurios vienodai teikiamos visiems“²⁵, taigi būti visaverčiai visuomenės nariai. Principai išvardyti leksikografiškai, o tai reiškia, kad „vienam prin-

22 Rawls, J. *Politisinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 61–62.

23 *Fairness* (angl.) – teisingumas, nešališkumas, dorumas, sąžiningumas. Tokia lietuviškų atitikmenų įvairovė lemia skirtingus J. Rawlso termino „*justice as fairness*“ vertimus. Antai A. Degutis vartoja teisingumo kaip sąžiningumo, o V. Radžvilas, S. Arlauskas ir kiti – teisingumo kaip nešališkumo terminą. Kita vertus, termino reikšmė išlieka ta pati, todėl šiame straipsnyje bus vartojama teisingumo kaip nešališkumo terminas, kadangi jis, mūsų manymu, labiau atspindi J. Rawlso pirminės pozicijos tikslus, ir tik cituojant A. Degučio vertimą – teisingumo kaip sąžiningumo terminas.

24 Rawls, J. *A Theory of Justice*, p. 27.

25 Rawls, J. *Politisinis liberalizmas*, p. 341–342.

cipui turint pirmenybę prieš kitą, šis neturi pradėti galioti, kol nebus visiškai realizuotas pirmasis principas.²⁶

J. Rawlso teoriją kritikuoja tiek libertarai, tiek jo pozicijos šalininkai. R. Dworkino teigimu, skirtumo principas nėra ir negali būti teisingas egalitarinis principas dėl kelių priežasčių. Visų pirma, jis taikomas neatsižvelgiant į individualų pasirinkimą ir elgesį. Pavyzdžiui, bedarbio pašalpas gali gauti ir tie, kurie ieško, bet neranda darbo, ir tie, kurie patys nusprendė nedirbti. Antra, visuomenėje yra ne viena, o kelios įvairios blogiausiai padėtį užimančios grupės, todėl sudėtinga vykdyti aiškią išmokų politiką. Trečia, skirtumo principas taikomas tik tiems žmonėms, kurių blogiausia materialinė būklė. Tačiau yra tokių asmenų, kurie šiai grupei nepriklauso, bet „privalo sunkiai kovoti, kad užsitikrintų padorų gyvenimą sau ir savo šeimoms“²⁷. R. Dworkinas nepaneigia skirtumo principo reikalingumo, bet pabrėžia trūkumą tokio kriterijaus, kuris leistų tiksliai nustatyti, kokiems asmenims šis principas turėtų būti taikomas. R. Dworkinas tai pat daug kur sutinka su J. Rawlso išskeltomis idėjomis. Pavyzdžiui, kad teisingoje visuomenėje galimybę įgyti išteklių turi lemti ne įgimtos galimybės ar socialiniai atsitiktinumai, o atsakingas individų sprendimas, „kaip gyventi, kai žinoma, kiek kitiems žmonėms kainuoja jų pasirinkimai, ir kokią dalį visų išteklių jie gali sąžiningai panaudoti.“²⁸ Siekdamas aiškiau parodyti savo siūlomo paskirstymo modelio esmę, R. Dworkinas vaizduoja „supaprastintą“ visuomeninę situaciją, kurioje vyksta hipotetiškai numanomas aukcionas, ir ištekliai yra paskirstomi remiantis lygybės principu bei pavydo testu (*envy test*).

R. Dworkinas piešia tokį šios „supaprastintos“ visuomeninės situacijos vaizdą: sudužus laivui, negyvenamoje saloje atsidūrę asmenys nutartų, jog joje esantys ištekliai tarp jų turėtų būti padalyti po lygiai, taip kad baigus dalybas nė vienas asmuo nenorėtų kito asmens išteklių paketo labiau nei savo. Filosofo konstruojamo hipotetinio aukciono metu kiekvienas asmuo gali įsigyti reikalingą pirkinį už tam tikrą iš anksto sutartos vertės moliuskų kriauklelių skaičių, kurių vienodą kiekį aukciono dalyviai buvo gavę dar prieš prasidedant aukcionui. Aukciono vedėjas siūlo kainą už kiekvieną prekę tol, kol randama tokia kainų struktūra, kuri leidžia viską išparduoti. Taip ne tik apsirūpinama reikalingais ištekliais, bet ir išlaikomas pavydo testas: niekas neturėtų pavydėti kitam asmeniui jo pirkinių, kadangi pats galėjo juos nusipirkti už savo kriaukleles vietoj savo pirkinio²⁹. R. Dworkinas įsitikinęs, jog ši hipotetinė situacija gali būti įgyvendinta realioje visuomenėje. Šiuo atveju aukciono vedėjo vaidmenį atlieka valstybė, kuri skirsto išteklius remdamasi įvairiomis draudimo sistemomis, nepažeisdama konstitucinių asmens teisių ir autonomijos, palikdama savo piliečiams kuo daugiau galimybių gyventi pagal savo pasirinkimus, o kainas prekėms ir paslaugoms nustato laisvoji rinka³⁰.

Analizuojant, ką R. Dworkino daromos išvados, išplaukiančios iš šio hipotetinio aukciono, reikštų realioje visuomenėje, galima pastebėti, kad patekti į sunkiausią padėtį

26 Kis, J. *Įvadas. Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 24–25.

27 Dworkin, R. What is Equality? Part 2: Equality of Resources. *Philosophy and Public Affairs*. 1981, 10(4): 239–345.

28 *Ibid.*, p. 239–345.

29 *Ibid.*, p., 286–287.

30 *Ibid.*

gali ir pensininkas (didėjant infliacijai), ir samdomas darbuotojas (darbdaviui siekiant pelno), ir verslininkas (susidūręs su stipresniu konkurentu), ir pagaliau net bankininkas (bankrutuojant bankui). Visais šiais atvejais turi galioti draudimo sistemos, apie kurias kalba R. Dworkinas³¹. Kaip žinome, esant realiai socialinei politikai, valstybės ieško būdų, kaip iš bendrųjų išteklių paremti ir pensininkus, ir samdomus darbuotojus, ir verslininkus, ir netgi bankus. Kita vertus, atskiras visuomenės narys, pavyzdžiui, verslininkas, neturi pagrindo protestuoti, jei jam nėra skiriama bedarbio pašalpa, arba samdomas darbuotojas negali protestuoti, kad jis gauna tik su darbdaviu sutartą atlyginimą. Toks hipotetinio aukciono sukurtas paskirstymas gali būti vadinamas egalitarinio teisingumo standartu, kadangi jis suponuoja esant *pirminės lygybės situacijai (situacija, kai visuomenė skirsto bendrus išteklius, t. y. kuria ir vykdo įvairias socialinės paramos ir rūpybos programas) visuomenės narių teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jų motyvuotą gyvenimo būdo pasirinkimą*.

Manytume, kad R. Dworkinas, atskleiddamas sąvokos „blogiausioji padėtis“ turinio sąlyginumą, esmingai papildo J. Rawlso teisingumo teoriją. Tačiau tai nereiškia, kad J. Rawlso suformuluoti teisingumo principai tuo yra paneigiami. Mūsų nuomone, remiantis R. Dworkino teorija išteklių paskirstymas patekusiems į sunkiausią padėtį visuomenės nariams galėtų būti pateikiamas kaip J. Rawlso suformuluotų principų papildymas.

Tiek J. Rawlsas ir R. Dworkinas, tiek R. Nozickas ir F. A. Hayekas atstovauja liberaliajai tradicijai, kuri į pirmą vietą iškelia individualias žmonių teises ir pripažįsta rinkos poveikį teisingam paskirstymui. Liberalioje visuomenėje gyvenantys asmenys suvokiami kaip autonomiškos būtybės, turinčios vienodą teisę į adekvačią lygių pamatinių teisių ir laisvių schemą, ne tik leidžiančią susikurti bei įgyvendinti savo tinkamo gyvenimo sampratą, bet ir nubrėžiančią atsakomybės už savo veiksmus ribas. Todėl liberalioje visuomenėje teisingumas visų pirma yra tuomet, kai kiekvienas asmuo turi lygias teises ir galimybes veikti savo paties pasirinkimu ir įgyti tokią gerovę, kokią garantuoja rinka. Ši teisingumo principo formuluotė visų pirma išreiškia libertarų rinkos teisingumo idėjas.

Tačiau, priešingai nei libertarai, liberalai (J. Rawlsas ir R. Dworkinas) mano, kad rinka nėra pakankama priemonė teisingai žmonių interakcijai užtikrinti. Tokios nuomonės taip pat laikosi S. Arlauskas. Jis J. Rawlso ir libertarų formuluojamus principus jungia į vieną socialinio teisingumo principų sistemą³². Iš tiesų atsižvelgiant į tai, kad nereguliuojama rinka sukuria labai dideles socialines disproporcijas, kelia aštrius socialinius konfliktus, neišvengiamai būtina libertarų teisingumo principą papildyti liberalų formuluojamais teisingumo principais. Kalbant apie „nuosaikiojo“ liberalizmo (J. Rawlsas, R. Dworkinas ir kiti) formuluojamus socialinio (paskirstomojo) teisingumo principus, neabejotinai į pirmą vietą iškyla J. Rawlso skirti teisingumo principai, nurodantys, kad *socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti: 1) siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems nešališkos galimybių lygybės sąlygomis; 2) naudinga visuo-*

31 Dworkin, R., p. 29–304.

32 Arlauskas, S., p. 245.

menės nariams, kurių nepalankiausia padėtis. R. Dworkino svarstymai apie išteklių paskirstymo lygybės užtikrinimo mechanizmus realioje visuomenėje turėtų papildyti antrąjį reikalavimą. Visuomenės nariams, kuriuos pagal sutartus kriterijus galima priskirti sąlyginai vadinamai „nepalankiausioje padėtyje atsidūrusiems“, iš visuomeninių fondų privalo būti teikiama parama: kam paskolos studijoms, kam kreditai verslui pradėti, kam bedarbio pašalpos ar kompensacijos už šildymą ir kam pagaliau valstybės subsidijos bankų krizei įveikti. Taigi galėtume teigti, kad socialinio teisingumo principų sistemoje yra ir toks principas: *esant pirminės lygybės situacijai (situacijai, kai visuomenė skirsto bendrus išteklius, t. y. vykdo įvairias socialinės paramos ir rūpybos programas) visuomenės narys turi teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jo motyvuotą gyvenimo būdo pasirinkimą.*

Galima tarti, kad tiek J. Rawlso, tiek ir R. Dworkino suformuluoti teisingumo principai yra pritaikomi ir teisinėje praktikoje. Antai LR Konstitucijos 48 straipsnio pirmoje dalyje kiekvienam žmogui, be kita ko, numatyta teisė turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas³³. Ši nuostata reiškia, kad kiekvienas darbuotojas turi teisę į tokias darbo sąlygas, kurios nedarytų neigiamo poveikio jo gyvybei, sveikatai, atitiktų saugumo ir higienos reikalavimus. Kartu ši konstitucinė teisė suponuoja valstybės pareigą nustatyti teisinį reguliavimą, pagal kurį būtų sudarytos teisinės prielaidos įgyvendinti šią teisę, darbdavio pareigą užtikrinti darbo sąlygų tinkamumą, saugumą ir sveikumą bei darbuotojo pareigą laikytis saugos darbe reikalavimų³⁴.

Kalbant apie teisingumo principus, išplaukiančius iš „nuosaikio“ liberalizmo teorijų, neišvengiamai kyla klausimas apie poreikių, kaip visuomenės išteklių teisingo paskirstymo kriterijaus, vaidmenį³⁵. Suprantama, kad skirstymas vien tik pagal poreikius atitiktų socialinio ar net komunistinio teisingumo standartą ir prieštarautų liberalizmo esmei. Todėl poreikių kriterijus kaip pamatinis standartas yra nepriimtinas. Tačiau galima pastebėti, kad libertarų ir pirmasis liberalų teisingumo principas yra susijęs su procedūros teisingumo užtikrinimu, o antrasis principas kelia struktūrinio teisingumo problemas. Pastarosios suponuoja kriterijus, kuriais remiantis turėtų vykti teisingas paskirstymas bei asmenų, kurių padėtis blogiausia, identifikacijos klausimą, kuris ir gali būti sprendžiamas remiantis poreikių kriterijumi. Grįžtant prie minėto pavyzdžio, kyla klausimas: „Kuo remiantis galima konstatuoti, kad yra teisinga suteikti teisę į žalos, atsiradusios dėl profesinės ligos, atlyginimą vieniems, o ne kitiems asmenims?“ Kitaip tariant, į kokius kriterijus šiuo atveju turi atsižvelgti įstatymų leidėjas? Antai Lietuvos valstybė yra „konstituciškai įpareigota asmeniui, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų (įskaitant nelaimingus atsitikimus darbe ir pro-

33 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

34 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 51-904.

35 Žmogaus poreikius galime vadinti universaliomis išankstinėmis dalyvavimo socialiniame gyvenime sąlygomis, kadangi, nepatenkinus esminių savo poreikių, žmogui tampa sunku ar net neįmanoma atlikti pareigas socialinei grupei, kuriai jis priklauso, taip pat įgyti tam tikras teises kaip tos grupės nariui. Todėl neatsitiktinai yra teigiama, kad poreikiai išreiškia teisėtus asmens reikalavimus ir yra jo teisių šaltinis (žr.: Gough, I., p. 52, Rawls, J. *Politinis liberalizmas*, p. 219, etc.).

fesines ligas), užtikrinti atitinkamos socialinės paramos teikimą.^{36,37} Galima teigti, kad tokios konstitucinės nuostatos, kurios akivaizdžiai remiasi poreikių kriterijumi, ne tik suderinamos su liberalizmo principais, bet ir iš jų išplaukia. Dirbant sveikatai kenksmingomis sąlygomis, patiriant traumų darbe sumažėja asmens galimybė patenkinti poreikį išsaugoti sveiką kūną. Tokius asmenis galima priskirti kategorijai asmenų, kurių blogiausia padėtis ir pritaikyti įvairias kompensacines ar gydymo priemones. Kita vertus, liberalizmo principai rodo, kad valstybės teikiamos paslaugos negali būti beribės. Žmogus pats turi rūpintis savo sveikata.

Poreikio kaip teisingo paskirstymo kriterijaus taikymą apsunkina jo atskyrimo nuo subjektyvių asmens norų problema. Šiuo atveju I. Goughas siūlo pasikliauti profesionalų bei ekspertų žiniomis: „pavyzdžiui, gydytojas turi specialių žinių, kurios leidžia jam (...) spręsti apie žmogaus sveikatos būklę kompetentingiau nei pats žmogus“³⁸. Teoretikas taip pat mano, jog poreikiams apibrėžti ir įgyvendinti gali būti panaudota bendruomenių bei kitų socialinių grupių patirtis. Taigi prieš priimant svarbius sprendimus įstatymų leidėjui yra racionalu konsultuotis su ekspertais, sudaryti sąlygas piliečiams išreikšti savo nuomonę.

Pateikti samprotavimai apie poreikių kriterijaus vaidmenį skirstant socialinius išteklius suteikia galimybę daryti išvadą, kad be šio kriterijaus negali išsiversti ir liberaliai organizuota visuomenė. Žinoma, šis kriterijus negali būti laikomas svarbiausiu, leksikografiškai aukščiausiu socialinio teisingumo principų hierarchijoje. Mūsų nuomone, skirstymo pagal poreikius principas turėtų papildyti antrąjį J. Rawlso teisingumo principą ir galėtų būti suformuluotas taip: *gerinant padėtį asmenų, kurių ji yra blogiausia, atsižvelgiant į tai, kiek tokia padėtis nulemta objektyvių priežasčių, turi būti bent minimaliai tenkinami šių asmenų gyvybiniai (objektyvūs) poreikiai.*

3. Komunitarinis socialinis teisingumas ir jo santykis su liberaline teisingumo samprata

Skirtingai nei liberalai, pabrėžiantys išskirtines žmogaus teises bei laisves ir tikintis, kad teisingumas bei teisė pajėgūs nustatyti bendrus standartus, kuriais turėtų vadovautis kiekviena visuomenė, komunitarai akcentuoja bendruomenės įpročių, taip

36 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 51-1904.

37 Šiuo tikslu yra priimta nemažai teisės aktų, reglamentuojančių asmenų, kurių padėtis blogesnė, jos pagerinimo sąlygas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas (*Valstybės žinios*. 1997, Nr. 67-1656), kuris nustato žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga tvarką, dydį bei asmenis, turinčius teisę į šį atlyginimą, Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (*Valstybės žinios*. 1999, Nr. 110-3207), kuris nustato nelaimingų atsitikimų darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo bei profesinių ligų socialinio draudimo santykius, asmenų, kurie draudžiami šios rūšies socialiniu draudimu, kategorijas bei šių asmenų teises į šio draudimo išmokas, išmokų skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas, apibrėžia draudiminius bei nedraudiminius įvykius.

38 Gough, I., What are Human Needs? *Social Policy and Social Justice*. ed. by J. Franklin. Cambridge: Polity Press, 1998, p. 55.

pat vertybių svarbą žmogaus socializacijos procese, todėl ir teisingumas, jų nuomone, turi būti suprantamas kaip bendruomeniškumas. Komunitarizmo išvalga, kad žmogaus gebėjimai priklauso nuo kultūrinės praktikos, J. Kis vadina „socialine teze“, priešinga liberalizmo skelbiamai atomistinei individo sampratai. Priešingai nei komunitarai, liberalai daugiausiai dėmesio skiria atskiram individui ir jo poreikiams, neatsižvelgdami ar menkai atsižvelgdami į socialinį ir kultūrinį individo pradą. Pagrindinė liberalizmo idėja, kurios linkę atsakyti komunitarai, yra ta, jog „moralinių egzistuojančių socialinių struktūrų ir kultūrinių praktikų tinkamumą galima patikrinti remiantis visuotiniais teisingumo ir teisių standartais.“³⁹

M. Walzerio nuomone, „teisingumas yra žmogaus kūrinys ir labai abejotina, ar jis galėjo būti sukurtas tik vienu būdu.“⁴⁰ Filosofo teigimu, nėra nei vienodos paskirstymo schemos, nei vienintelio kriterijaus, kuriuo remiantis skirstymą galima būtų įvardyti kaip teisingą. Priklausomai nuo skirtingos socialinės reikšmės, įvairios gėrybės skirstomos remiantis skirtingais kriterijais. Pavyzdžiui, medicina ir kitos oraus gyvenimo būtinybės – pagal poreikius, baumės ir garbė – pagal nuopelnus, aukštasis išsimokslinimas – pagal talentą, darbo vietos – pagal darbdavio poreikius, turtas – pagal gebėjimus ir sėkmę rinkoje, pilietybė – pagal bendruomenės poreikius bei tradicijas ir t. t. Taigi M. Walzeris prieina išvadą, kad vienovės ieškojimas reiškia klaidingą paskirstomojo teisingumo supratimą⁴¹, ir pats pasisako už teisingumo sampratų pliuralizmą, suponuotą visuomenės daugiasluoksniškumo.

M. Walzeris konstruoja kompleksinės lygybės teoriją, kurios esmė, kaip nurodo R. Dworkinas, yra dvi idėjos. Visų pirma, kiekvienos rūšies išteklius turi būti paskirstytas pagal principą, prideramą jo sferai, o antra, sėkmė vienoje sferoje neturi „išsiliesti per kraštus“ ir tapti priežastimi įtvirtinti dominavimą kitoje sferoje⁴². Taigi neatmetama galimybė taikyti tiek libertarų, tiek „nuosaikiųjų“ liberalų postuluojamus (socialinio) teisingumo principus. Tokia M. Walzerio pozicija dėl teisingumo daugiasluoksniškumo tik patvirtina anksčiau aptartą tezė, kad yra tiek teorinis, tiek ir praktinis pagrindas kalbėti ne apie vieną socialinio teisingumo standartą, bet apie teisingumo principų sistemą. Kiekvienas principas gali būti taikomas universaliu būdu tik tam tikroje socialinio gyvenimo sferoje (pavyzdžiui, libertarų teisingumo standartas tik esant verslo santykiams). Kas kita, jei kalbame apie visą socialinio teisingumo principų sistemą. Šiuos principus sisteminant neišvengiamai kyla jų hierarchinio pavaldumo klausimas. Kaip minėjome, J. Rawlsas tam panaudoja leksikografinį kriterijų, kuris rodo, kokia tvarka principai turi būti rikiuojami. O štai S. Arlauskas siūlo iškelti libertarų suformuluotą teisingumo standartą hierarchiškai aukščiau nei J. Rawlso formuluojami principai⁴³.

Komunitarų postuluojamą skirtingų bendruomenių tradicijomis paremtas teisingumo pliuralizmas implikuoja paskirstymo kriterijų įvairovę. Taigi liberalų ir komunitarų pozicijos gali būti suderinamos ir dėl poreikių kriterijaus. Tačiau skirtingai nei liberalai,

39 Kis, J., p. 45.

40 Walzer, M. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell, 1983, p. 5.

41 *Ibid.*, p. 4.

42 Dworkin, R. *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 301–309.

43 Arlauskas, S., p. 235–245.

komunitarai taip pat pabrėžia nuopelno kriterijų. A. MacIntyre'o įsitikinimu, būti teisingam reiškia duoti kiekvienam asmeniui tai, ko jis nusipelnė. Todėl „socialinė teisingumo dorybės klestėjimo bendruomenėje prielaida yra dviguba: pirma, yra racionalūs nuopelno kriterijai ir, antra, yra viešai susitarta dėl to, kokie tie kriterijai yra.“⁴⁴ Filosofo teigimu, šie kriterijai paprastai apibrėžiami įstatymu, nors neatmetama galimybė, kad įstatymų bendrumas gali apsunkinti teisingumo principo įgyvendinimą konkrečiu atveju. Nuopelnas, kuris apibrėžiamas tam tikrais kriterijais, gali būti vadinamas teisėtu lūkesčiu.

Nuopelnų ir teisėtų lūkesčių atribojimo problemą išsamiai analizuoja M. Sandelas. Jo nuomone, asmuo pretenduoja į visuomenės teikiamų gėrybių dalį tik tuo atveju, jei jis atitinka jos reikalaujamą kvalifikaciją. Šie reikalavimai suponuoja teisėtus lūkesčius ir paskatina asmenį atlikti tam tikrus veiksmus. Taigi teisėtus lūkesčius nustato ir apibrėžia tam tikros socialinės institucijos, o bendruomenė yra įpareigota juos įgyvendinti. Ir nors galima teigti, kad asmuo turi teisę gauti pašalpą, atitinkančią jo teisėtus lūkesčius, negalima sakyti, kad jis jos nusipelnė⁴⁵. Kitaip tariant, jei asmuo atlieka tai, ką atlikti jį paskatina įvairios institucijų numatytos taisyklės, jis įgyja tam tikras teises, tačiau jis neįgyja teisės reikalauti, kad būtų atlygintos bet kokios kitos, iš anksto tam tikrų institucijų neapibrėžtos, pretenzijos.

Teisėtus lūkesčius, įgyjamus patenkinus nustatytus reikalavimus, T. Campbellas vadina konvenciniais arba instituciniais nuopelnais ir atskiria juos nuo moralinių nuopelnų, kurie nesuponuoja iš anksto esančių socialinių normų ar paskirstymo taisyklių⁴⁶. Moralinių nuopelnų sąvoka gali būti suprantama tik konkrečios bendruomenės kontekste. Todėl liberalams, ieškantiems universalių teisingumo principų ir juos įgyvendinti padedančio kriterijaus, nuopelnų sąvoka yra nepriimtina. Net ir patiems komunitarams menkai pavyksta išspręsti moralinio nuopelno kaip teisingo paskirstymo kriterijaus taikymo problemą, kadangi yra neaiškus ne tik jo turinys, bet ir tai, kas turi teisę tą turinį apibrėžti⁴⁷.

Tačiau manytina, kad teisėtų lūkesčių sąvoka ir svarba įgyvendinant socialinį teisingumą yra viena iš liberalų ir komunitarų bendrybių, kadangi tai yra racionalus kriterijus, išreiškiantis asmens teisę į tam tikrą gėrybių dalį. Antai J. Rawlsas teisėtus lūkesčius vadina svarbiu teisingumo principo aspektu, „prigimtinė teisingumo pareiga“⁴⁸, pabrėžia jų svarbą teisės sistemos ir ją sudarančių taisyklių, turinčių įtakos socialinei kooperacijai, teisingumui vertinti. Teisėti lūkesčiai neturi būti suteikiami nepagrįstai – būtina aatsižvelgti į kiekvieno asmens atliktą darbą ir įneštą indėlį į visuomenės gerovę. J. Rawlso nuomone, visuomenės nariams siekiant bendrų tikslų, kuriamas socialinis gėris, kuris „realizuojamas jungtinėmis piliečių pastangomis jiems tarpusavyje kliaunantis, kad kiekvienas įneš savo indėlį.“⁴⁹ Bendru visuomenės narių indėliu sukur-

44 MacIntyre, A., p. 152.

45 Sandel, M. J. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 72.

46 Campbell, T. *Justice*, Houndmills a.o.: Macmillan, 1994, p. 153.

47 Walzer, M., p. 21.

48 Rawls, J. *A Theory of Justice*, p. 276.

49 Rawls, J. *Politinis liberalizmas*, p. 231.

tos bendrosios gėrybės ir yra paskirstymo, taip pat ir socialinio teisingumo, objektas. A. MacIntyre'as neprieštarauja šiai J. Rawlso išvalgai ir siūlo nuopelnų sąvoką susieti su indėlio į bendrus tikslus sąvoką ir abi jas laikyti teisingo paskirstymo kriterijais⁵⁰.

Kaip matome, J. Rawlsas ir A. MacIntyre'as randa bendrus sąlyčio taškus, nors vieno samprotavimai atitinka liberalizmo, o kito komunitarizmo pozicijas. Mūsų nuomone, tiek J. Rawlso, tiek ir A. MacIntyre'o svarstymai apie nuopelnus ir indėlį kaip paskirstymo kriterijus yra visiškai suderinami skirstant visuomenės išteklius. Kiekvienas žmogus, kaip kooperacijos narys atlikęs tam tikrą funkciją, turi teisėtą lūkestį, kad jam bus atlyginta pagal indėlį arba, kitais žodžiais tariant, pagal jo institucinius nuopelnus. Remiantis J. Rawlso teorija tai taip pat reikštų, kad, esant nešališkai galimybių lygybei, asmuo gali pasirinkti veiklos kryptį ir užimti tam tikrą socialinę padėtį. Kitas klausimas, ar esant faktiniams socialiniams santykiams tai yra įgyvendinama. Pavyzdžiui, darbdavio ir samdomo darbuotojo santykis išforminamas darbo sutartimi, kurioje numatomas atlygis darbuotojui. Paprastai darbuotojas mano, kad šis atlygis turi būti nustatytas remiantis jo indėliu ir atlygintas pagal jo nuopelną. Darbdavys, suprasdamas indėlio svarbą bei darbuotojo nuopelnus, dar turi galvoti ir apie išlaidas bei pelną. Taigi darbdavys objektyviai ne visada pajėgus atlyginti pagal indėlį bei nuopelnus. Šiuo požiūriu tiek institucinių nuopelnų, tiek indėlio kriterijus ne visada gali būti įgyvendintas. Tačiau tai nereiškia, kad juo negali būti vadovaujama. S. Arlauskas nuomone, kad darbdavio ir darbuotojo samdos santykis nevirstų viešpatavimo santykiu, būtina, jog įsikištų valstybė, kuri įpareigoja darbdavį, pavyzdžiui, mokėti ne mažiau nei numatyta minimali alga⁵¹. Mūsų nuomone, toks valstybės įsikišimas į liberalių santykių sritį kaip tik ir gali būti grindžiamas institucinių nuopelnų bei indėlio kriterijumi. Ši teorinė polemika apie institucinių nuopelnų ir indėlio kriterijų sudaro sąlygas suformuluoti tokią išvadą (socialinio teisingumo standartą): *visuomenės nariui turi būti siekiama skirti tą kooperuojantis gautų išteklių dalį, kuri atitinka jo indėlį ir institucinius nuopelnus.*

Atskirai reikėtų paminėti ir moralinių nuopelnų kriterijaus (teisingumo standarto) galimo panaudojimo sferą. Negalima atmesti tokios aplinkybės, kad visuomenė išskirtinai atlygina ypač pasižymėjusiems savo nariams. Pavyzdžiui, signatarams, kurie riziikuodami savo likimu atveria naujas visuomeninės raidos perspektyvas⁵². Kiek ir kaip visuomenė galėtų tokiems savo nariams atlyginti, priklauso nuo konkrečios socialinės ir politinės situacijos bei nuo to, kokia moralinio nuopelno samprata vyrauja tam tikroje visuomenėje.

Išvados

Atsižvelgdami į kiekvieno aptarto teisingumo principo vaidmenį šiuolaikinės liberaliosios visuomenės instituciniame reguliavime, visus išvardytus principus leksikografiškai galėtume surikiuoti taip:

50 MacIntyre, A., p. 251.

51 Arlauskas, S., p. 253.

52 Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Akto signatarų statuso įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 101-4543.

Kiekvienam asmeniui turi būti suteikta vienoda pamatinių teisių bei laisvių schema, kuri derėtų su kitų asmenų teisėmis bei laisvėmis ir kurioje lygioms politinėms laisvėms būtų garantuojama jų lygi vertė.

Socialinė ir ekonominė nelygybė turi tenkinti šias sąlygas:

Asmeniui turi būti suteikta teisė disponuoti tokia gerove, kurią jis yra įgijęs teisėtai būdais.

Padėtys ir pareigybės nešališkos galimybių lygybės sąlygomis turi būti prieinamos visiems.

Visuomenės nariui turi būti skiriama ta kooperuojantis gautų išteklių dalis, kuri atitinka jo indėlį ir institucinius nuopelnus.

Socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti naudinga visuomenės nariams, kurių nepalankiausia padėtis.

Esant pirminės lygybės situacijai (situacijai, kai visuomenė skirsto bendruosius išteklius, t. y. kuria ir vykdo įvairias socialinės paramos ir rūpybos programas) asmeniui turi būti suteikta teisė į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jo motyvuotą gyvenimo būdo pasirinkimą.

Gerinant asmenų, kurių padėtis blogiausia, sąlygas, atsižvelgiant į tai, kiek tokia padėtis yra nulemta objektyvių priežasčių, turi būti bent minimaliai tenkinami šių žmonių gyvybiniai (objektyvūs) poreikiai.

Literatūra

- Arlauskas, S. *Turingieji teisės pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.
- Campbell, T. *Justice*. Houndmills a.o.: Macmillan, 1994.
- Danley, J. R. Robert Nozick and the Libertarian Paradox. *Mind*. New Series. 1979, 88(351): 419–423.
- Dworkin, R. *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
- Dworkin, R. What is Equality? Part 2: Equality of Resources. *Philosophy and Public Affairs*. 1981, 10(4): 286–187.
- Hayek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo mirażas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, 2.
- Hospers, J. Kas yra libertarizmas? *Laisvoji rinka: skaitiniai*. Kaunas: Lietuvos verslininkų sąjunga, 1992.
- Kis, J. *Įvadas. Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas „Dėl autorinių teisių apsaugos“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 56-1669.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 51-1904.
- Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 110-3207.
- Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Akto signatarų statuso įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 101-4543.
- Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 67-1656.

- MacIntyre, A. *After Virtue*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984.
- Miller, D. *Principles of Social Justice*, Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Nozick, R. *Anarchija, valstybė, utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
- Rawls, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
- Sandel, M. J. *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Scanlon, T. Nozick on Rights, Liberty, and Property. *Philosophy and Public Affairs*. 1976, 6(1): 3–25.
- Taylor, Ch. *Autentiškumo etika*. Vilnius: Aidai, 1996.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2003.
- Walzer, M. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
- Ролз, Дж. *Теория справедливости*. [Rolz, Dz. A Theory of Justice]. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995.

THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF SOCIAL JUSTICE IN THE CONTEMPORARY LEGAL TRADITION OF THE WEST

Jolanta Bieliauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article analyzes the concept of principles of social justice and their significance to the contemporary lawmaking. The analysis is based on the main ideas of the western legal traditions – liberalism and communitarianism. Firstly, the argumentation of denial of significance of social justice to the social being and the proposals of alternative theories of “radical” liberals (libertarians) (R. Nozick and F. A. Hayek) are analyzed. Secondly, the concept of social justice in the theories of “restrained” liberal theories (J. Rawls and R. Dworkin) is analysed, the communitarian concept (of M. Walzer and A. MacIntyre) of social justice is researched, and its relation to the liberal tradition is determined. The main criteria of fair distribution, which are acceptable to both traditions, are emphasized.*

The system of main principles of social justice formulated lexicographically on the grounds of the analysed theories:

1. *Each person should be entitled to equal scheme of underlying rights and liberties, which would match the rights and liberties of other individuals and in which equal value would be manifested through equal political freedoms.*

2. *Social and economic inequality must meet these conditions:*

2.1. *An individual has to be entitled to dispose of his legitimately acquired wealth.*

2.2. *Offices and positions have to be open to every individual under conditions of fair equality.*

2.2.1. *Each individual of the society has to be provided with the part of resources received by cooperation that corresponds to his share and institutional merits.*

2.3. *Social and economic inequality has to be beneficial for the least advantaged members of the society.*

2.3.1. *In the situation of the initial equality (when the society distributes common resources, i.e. creates and implements various programmes of social support and care) an individual must be entitled to have that part of resources, which corresponds to his motivated choice of the way of life.*

2.3.2. *In trying to improve the situation of the least advantaged individuals, attempts must be made to meet their basic needs, considering the objective reasons of that situation.*

Keywords: *legal philosophy, social justice, liberalism, communitarianism, fair distribution, legitimate expectations, share, desert, need.*

Jolanta Bieliauskaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: teisiniai ir filosofiniai socialinės teisinės valstybės ir jos vaidmens įgyvendinant žmogaus teises aspektai.

Jolanta Bieliauskaitė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Law Philosophy, doctoral student. Research interests: legal and philosophical aspects of social legal state and its contribution toward implementation of human rights in Lithuania.

